

PRILOG POZNAVANJU ILIRSKE MITOLOGIJE

Ferri Rafo

I. KULT ZMIJE KOD STARIH ILIRA

Još kod najstarijih civilizacija razvio se kult raznih životinja pa i zmija. Tako je kod Sumeraca zmija simbol zemlje i plodnosti, a kod starih Egipćana ona je također i simbol podzemlja. Osim toga nju često susrećemo i u mitologiji nekih drugih naroda, čija se kultura razvila pod uplivom Egipćana i Sumeraca, kao na pr. Feničana i t. d. Ipak mislimo, da je ona imala najveće značenje kod starih Ilira i da je, dapače, bila njihov nacionalni simbol, pa tome u prilog želimo iznijeti neke historijske, filološke i folklorne argumente.

Mitski praotac Ilira bio je prikazivan u obliku zmije, a ilirsko ime ima korijen »ilur«, što znači zmija.¹ Kod Baska »luur« također znači zmija, a sličan korijen nalazimo i kod nekih kavkaskih naroda kao i kod Hetita, prastanovnika Balkana. Dapače, sačuvan nam je i jedan hetitski mit o borbi boža oluje i zmije pod imenom »Ilu-jankaš«.² Osim toga i danas se jedna vrst zmija, i to smotulje, naučnim imenom zovu »ilysiidae« prema grčkom glagolu »eilyo«, što znači zamotati, pa nas i to fonetski podsjeća na ilirsko-hetitski korijen »ilu«.

Hetiti su oko god. 2200. prije naše ere zauzeli Malu Aziju, gdje su položili temelje visokoj civilizaciji, koja je trajala do god. 1200. prije n. e. Historijski značaj Hetita najbolje dokazuje činjenica, da su oni oko god. 1800. prije n. e. prodrli do Babilona, a oko 1500. prije n. e. zauzeli Fenikiju i prodrli u Palestinu, gdje su se sukobili s Egipćanima. Spomenik te egipatske protuofenzive u Palestini je poznata svinga Ramzesa II. u Splitu, koja je oko god. 300 naše ere donesena iz Egipta za ukras Dioklecijanove palače.

Možda je tom kulturnom krugu pripadala i stara Troja, koja se u domaćem jeziku zvala Ilion, a možda i predhelenska Kreta, na kojoj nalazimo tragove slične zmijske simbolike. Poznato je, da se u predhomersko doba i u delfijskom proročištu štovala sakralna zmija Piton,

¹ Oštir: *Illyro-thrakisches*, Arhiv za arbansku starinu, jezik i etnologiju, knjiga I, svezak 1-2, Beograd 1923, str. 109.

² Zimmer: *Der Kampf des Wettergottes mit Schlange Illuyankasch*. Streitbergfestgabe, Leipzig 1924.

i da od nje potječe i ime delfijske proročice Pitije.³ Pred grčkom kulturom brzo su izbljedili tragovi zmijske simbolike na većem dijelu Balkana i Egeju, dok je naprotiv, u ilirskim krajevima, ta simbolika došla do kulminacije tako, da su se ti narodi još dugo vremena zvali zmijskim porodom, latinski »anguigenae«.⁴

U najstarije doba Grci su davali Jadranskom moru epiteton »drakontophoron« t. j. bogat zmijama,⁵ a taj naziv vjerojatno potječe odatle, što su ilirski brodovi t. zv. liburne na svom pramcu kao pulenu nosili zmiju ili zmaja, t. j. svoj nacionalni simbol.

II. TRAGOVI U JUŽNO-DALMATINSKOM PRIMORJU

Prema jednom grčkom mitosu, pretvorili su se poslije smrti u zmije, ne samo ilirski mitski heroj Ilirios, nego i njegovi roditelji, a njihov grob bio je negdje između Risna i starog Epidaura (današnjeg Cavtata), gdje su se legle zmije osobite veličine i strahote.⁶

Čini se da je baš u tom predjelu bila jezgra stare ilirske države, jer je njihova matična zemlja sezala od Neretve do Skadarskog jezera, čije stanovnike Plinije naziva »proprie dicti Illyri«. Primorje te prailirske države obuhvatalo je baš teritorije poznije Dubrovačke Republike i Boke, a te Primorce stari Grci nazivali su Enheljanima,⁷ što znači jegulje odnosno morske zmije, za razliku od općeg imena Iliri, što znači zmijski narod.

Na tu davnu epohu podsjeća nas i ime Zmijskog brda (Monte Vipera) na poluotoku Pelješcu, koje okolni narod zove i Sv. Ilija. Čini se da se i sadržaj narodne pjesme »Kraljević Marko i Ban od Vipera« događa na poluotoku Pelješcu i Neretvanskom kanalu, i da bi taj Ban, otimač Markove sestre, mogao biti daleko sjećanje na legendarnog zmaja, koji otima djevojke.⁸

Nasuprot Pelješcu prostirala se stara Neretvanska oblast, koja je u našoj najranijoj povijesti igrala posebnu ulogu. Pošto su stari Neretvani vrlo rano nastupili kao odlični pomorci i neustrašivi gusari, pretpostavlja se, da su oni najviše absorbirali starosjedilačkog ilirskog elementa. Gospodujuće pleme u Neretvanskoj oblasti u srednjem vijeku bili su Kačići, čije ime dolazi od riječi »kača«, što znači zmija ili zmaj.

Nad ušćem starog toka rijeke Neretve nalazi se brežuljak imenom Zmijanac, koji je dominirao ulazom u staru rijeku. Stanovnici susjednog Komina zovu ga također Zminjac, a stanovnici Trpnja Zmijac. Danas

³ Hartmann: Schlange. Mythologie und Kult. PWRE Vol. II A, str. 508-520.

⁴ Thomas Archidiaconus: Historia Salonitana, Jug. akademija, Zagreb 1894., str. 5.

⁵ Lydus: De magistratibus R. P. R. Lib. I, Cap. 46.

⁶ Engel-Stojanović: Povijest Dubrovačke republike, Dubrovnik 1927., strana 2.

⁷ Ibidem.

⁸ Berić Dušan: Prilozi proučavanja ciklusa Kraljevića Marka, poglavlje IV (u rukopisu).

se taj brežuljak sravnjuje sa zemljom prema regulacionom planu nove luke Ploče.

U staroj Naroni, ilirskoj naseobini nedaleko ušća Neretve, nađen je reljef Dioskura, grčkih mitskih junaka i zaštitnika pomorstva, iznad kojih se nalaze dvije zmije.⁹ U prikazivanju Dioskura to je neobična pojava, koja je vjerojatno ovdje nastala kao pogodovanje starijem domaćem kultu. I u dnu Neretvanskog kanala, u Bistrini kod Stona, nađen je jedan sredovječan stečak, na čijoj su gornjoj plohi prikazane dvije velike zmije u prilično visokom reljefu.¹⁰

Posljednji hrvatski kralj Petar Svačić zvao se, po jednoj verziji, Snačić,¹¹ a bio je također od plemena Kačića i to vjerojatno sin neretvanskog župana Rusina.¹² »Snak« kod Anglo-kelta znači zmiya.

U ranom srednjem vijeku spominje se zmijski vrh »Vipera« i na brdu Kozjaku kod Splita.¹³ Taj naziv je davno nestao, vjerojatno da učini mjesta novom nazivu Sv. Jurja, čije je ime imalo da potisne zmijsko, isto kao što je po kršćanskoj predaji Sv. Juraj ubio zmaja, personifikaciju poganstva. Na planinama Mosor i Biokovo, prirodnim utvrdama starih Neretvana, najviši vrhunci se također nazivaju imenom Sv. Jurja, pa po analogiji mislimo, da su možda i ti vrhunci u predkršćanskoj eri bili posvećeni ilirskom zmijskom božanstvu. Vjerojatno se radi o istom slučaju i kod starodrevne crkvice Sv. Jurja u Gatima, ispod koje se nalazi provalija Ilinac. Pod uplivom kršćanstva zmiya se, u narodnoj mašti, tokom vjekova, iz dobrog postepeno pretvorila u zlog demona, ali kako vidjesmo ne baš psvuda.

U neretvanskoj krajini nalazimo prezime Zmijarević, a u splitskoj okolini prezime Gujina. U Boki nalazimo prezime Zmajević, u Hercegovini Drakulić, a u Makarskom primorju Alač ili Halač, a sva imaju isto značenje.¹⁴ I u staroj Saloni nalazimo prezime Drago, kao i u najstarijoj historiji Splita, Zadra, Raba, Dubrovnika i Kotora.¹⁵

Zmijskih i zmajevskih tragova nalazimo često u staroj dalmatinskoj heraldici,¹⁶ kao na pr. u Kotoru kod obitelji Bisichi, Biscoiti, Bernicelli, Ivanović, Drago i Drago-Bucchia; u Budvi kod obitelji Medini; u Perastu kod obitelji Zmajević; u Dubrovniku kod obitelji Bassegli i Gozze-Bassegli; u Hvaru kod obitelji Gazzari, Fasaneo, Slavogosti i Kačić; na Braču kod obitelji Cerineo; u Splitu kod obitelji Martinis-Marchi, Boccareo-Aquila i Luposignoli-Vukoslavić; u Trogiru kod obitelji Dra-

⁹ A b r a m i ć (A. M.): Arheološki nalaz kod Metkovića. Novi reljef Dioskura, »Vjesnik«, Zagreb, 8. VI. 1951.

¹⁰ Prema saopćenju dra Alojza Benca, naučnog saradnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Vidi također »Dubrovački vjesnik« od 14. VIII. 1953.

¹¹ B a r a d a: Historicitet imena Svačić, Vjesnik Hrv. arheološkog društva, sv. XVI. Zagreb 1935., str. 137-141.

¹² D a b i n o v i ć: Hrv. državna i pravna povijest, Zagreb 1940., str. 102, 106.

¹³ S m i č i k l a s: Codex Diplomaticus II, Zagreb 1904., str. 131.

¹⁴ Zmaj se armanski kaže drakul, latinski draco (drako), talijanski drago, a hala ili ala je turcizam.

¹⁵ J i r e č e k: Die Romanen in den Städten Dalmatiens II, Wien 1903., str. 35.

¹⁶ H e y e r: Wappenbuch des Königreiches Dalmatien, Nürnberg 1873, tbl. 4-74.

gazzo, Orsini i Berislavić; u Šibeniku kod obitelji Semonić, Mistura i Dragojević; kod poljičkih obitelji Blažević, Dudan, Sinovčić, te uskočke obitelji Marinković. Osim toga, i u novijoj dalmatinskoj heraldici t. j. poslije XVIII. stoljeća, nalazimo još nekoliko obitelji s istim motivima u grbovima, što također znači živu tradiciju zmijske simbolike.

Iz navedene heraldike može se također najbolje vidjeti srodnost simbolike zmiје i zmaja, koji se obično prikazuje kao dosta krupnija krilata zmiја s izraženijim grudnim košom i glavom.

Poznato je, da se sakralne životinje rijetko ubijaju i da je to često uzrok njihovog rasprostranjenja, te dugo poslije nestanka njihovog kulta ostaje strah da bi njihovo ubistvo moglo donijeti nesreću. Tako na otoku Mljetu, staroj Meliti kod Dubrovnika, spominju se zmiје a jednom putopisu sv. Pavla iz I. vijeka naše ere.¹⁷ Poznato je, da je na Mljetu, do nedavna, bilo toliko zmiја¹⁸ da su austrijske vlasti prošlog stoljeća dobavile iz Indije posebno životinje »mungos« za njihovo tamanjenje. O ilirskim zmiјama govori i dubrovački liječnik Marko Flori u jednoj radnji iz god. 1749.¹⁹ Na kraju ćemo spomenuti i akciju dra. Lovra Dojmi, koji je prije rata, u naučne svrhe, bio organizirao lov na otrovne zmiје u susjednoj Hercegovini.

Mi smo se ovdje više bavili južno-dalmatinskim primorjem, jer je ono najbliže ilirskoj matici, a osim toga je bilo najmanje izloženo historijskim potresima, pa mislimo da su tragovi zmijske simbolike tu bolje sačuvani nego u ostalim, bivšim ilirskim, zemljama.

III. TRAGOVI U STAROM EPIDAURU

Već smo spomenuli da je ilirski mitski heroj Ilirios bio prikazivan u obliku zmiје, i da su se prema jednoj predaji kod groba njegovih roditelja, nedaleko starog Epidaura ili Epitaura, nalazile zmiје osobite veličine i strahote.

Konstantin Porfirogenet naziva dalmatinski Epidaur imenom Pitaura,²⁰ i izgleda dosta neobično da znameniti bizantinski car-pisac ne rabi originalna grčka imena nego iskvarena. Ta bi riječ mogla naime da bude iskvareni derivat od riječi Epidaur, odnosno njegove starije forme Epithaur, ali bi isto tako mogla da bude i najstariji oblik tog imena, jer je u nauci već izneseno mišljenje da je to ime grecizirani oblik starijeg ilirskog imena.²¹

Kult zmiје u starom Epidauru nastavili su i grčki kolonisti, koji su svete zmiје čuvali u posebnom svetištu posvećenom bogu zdravlja Asklepiju ili Eskulapu. Kolika je bila fama tog svetišta, najbolje nam dokazuje predaja, prema kojoj su se Rimljani prigodom neke epidemije

¹⁷ Palunko: Malta ili Mljet, Zagreb 1912., str. 49.

¹⁸ Krile: Otok Mljet, Dubrovnik 1913., str. 3.

¹⁹ Jeremić-Tadić: Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika, knjiga II, Beograd 1930., str. 74.

²⁰ Medini: Starine dubrovačke, Dubrovnik 1913., str. 4.

²¹ Sticotti: Epitauru, El Treccani, Rim 1922., Vol. XIV. str. 110.

od god. 293.—289. prije n. e. bili obratili za pomoć baš svećenicima tog hrama, iako su im, morem, hramovi na Peloponezu bili dosta bliži. Tom prigodom Rimljani su donijeli na posebnom brodu iz našeg Epidaura u Rim jednu čudotvornu zmiju, koja je podigla moral iscrpljenog pučanstva glavnog grada. Ta se priča sačuvala i u našoj starijoj domaćoj literaturi,²² a nalazimo je i u talijanskoj literaturi.

Kad su Rimljani osvojili Iliriju, Epidaur je postao najvažniji grad južno-dalmatinske oblasti, koja se zvala Prevalitana, a obuhvatala je ilirsku matičnu zemlju, o kojoj smo već govorili. Na tu nas epohu podsjećaju i toponimi Drakuljev dol i Drakuljevo u Konavlima, kod Cavtata.²³

Kad je kršćanstvo prodrlo u Epidaur, onda je Ilirov i Eskulapov kult nadomješten kultom Sv. Hilarijona ili Ilariona, ko ga je narod prozvaao Ilarom,²⁴ što nas podsjeća na vezu s mitskim Ilrom. Sv. Jeronim napisao je životopis sv. Ilariona, koji je za Jeronimovog života, t. j. god. 365. posjetio Epidaur i ubio neku veliku i strahovitu zmiju nazvanu Boas.²⁵ Budući da je zmija bila vrlo štovana u narodu, Sv. Ilarion je na taj način srušio njen kult i tako utro put kršćanskoj nauci u Epidauru.

Za vrijeme seobe naroda i provale barbara Epidaur je uništen, a njegovi bjegunci osnovaše, 20 km zapadnije, svoju novu postojbinu, današnji Dubrovnik, dok svoju staru postojbinu Epidaur nazvaše Cavtat ili stari Dubrovnik. Epidaurske izbjeglice prenose blijede tragove zmijskog kulta i u novu postojbinu. Svetac zaštitnik kršćanskog Epidaura bio je sv. Ilar, dok su u novom Dubrovniku, u početku, bili zaštitnici Sv. Srđ i Sv. Bak.²⁶ Vjerojatno su izbjeglice iz starog Epidaura izabrali Sv. Srđa zato, jer je po jednoj predaji bio učenik Sv. Ilara,²⁷ a Sv. Baka, jer je nosio ime mitološkog Baka, koji je po jednoj staroj priči bio nećak mitskog Ilara.²⁸

Prema kršćanskom shvaćanju svetac zaštitnik bio je »parac ili odvitič« svoga grada pred »licem božjim«, i ako on svoju dužnost ne bi vršio u redu i grad jače stradao, bilo je u srednjem vijeku slučajeva da bi grad onda uzeo drugog sveca za svog zaštitnika. Tako poslije porušenja Epidaura njegovi izbjeglice u Dubrovniku napuštaju kult Sv. Ilariona (Bizantinca), a uzimaju za zaštitnike Sv. Srđa i Baka (Latine). Kad je pak početkom XIII. stoljeća Venecija zauzela Dubrovnik, Dubrovčani opet napuštaju stare zaštitnike i uzimaju za svog parca sv. Vlaha (Bizantinca), koji je postao simbol njihove slobode.

²² Razzi: La storia di Ragusa, Cap. 6, str. 26.

²³ Medini: Starine dubrovačke, Dubrovnik 1935., str. 175.

²⁴ Cvjetković: Povijest Dubrovačke republike, Dubrovnik, 1917. str. 7.

²⁵ Sancti Hieronimi: Vita S. Hilarionis eremitae, cap 39, Patrologia latina, vol. II, Migné Paris, Farlatti: Illyricum sacrum VI, 3-4, 47-50.

Praga: La leggenda di S. Ilarione. Epidauro in Adelio, Archivio storico per la Dalmazia, vol. XXV, str. 82-91, Šišić: Letopis popa Duklj. str. 6.

²⁶ Cvjetković: ibidem, str. 35.

²⁷ Razzi: ibidem, str. 27.

²⁸ Gianelli: Dioniso, El Treccani, Vol. XII, str. 944.

I Eskulapova tradicija je sačuvana u novom Dubrovniku, gdje je ugaona poluglavica u trijemu kneževa dvora posvećena Eskulapu.²⁹ Reljef prikazuje praoca medicine, kako prima bolesnike, a jedan drži piveca, koji je u starom vijeku bio posvećen Eskulapu. Na zidu kneževa dvora, odmah iza Eskulapova kapitela, nalazi se kamena ploča s ovim latinskim natpisom u heksametrima:

Munera diva patris qui solus Apollinis artes
invenit medicas per saecula quinque sepultas
et docuit gramen quem ad usum quodque valeret
hic Aesculapius caelatus gloria nostra
Ragusii genitus voluit quem grata relatum
esse Deos inter veterum sapientia patrum
humanas laudes superaret rata quod omnes
quo melius toti nemo quasi profuit orbi.

Tih 8 stihova doslovce prevedeni kazuju ovo:

»Ovdje je isklesan Eskulap, slava naša, koji je pronašao ljekarska umijeća Apolona, božanske darove oca, koja su bila za pet stoljeća zakopana, i poučio za koju upotrebu i što vrijedi trava, — rođen u Dubrovniku, kojega zahvalna mudrost starih otaca htjela je da bude prenesen među bogove smatravši da nadvisuje sve ljudske hvale, od kojega skoro nitko nije bolje koristio čitavom svijetu.«³⁰

U ovom natpisu najzanimljivija je tvrdnja, da je Eskulap rođen u Dubrovniku, odnosno u starom Dubrovniku ili Epidauru, pa ćemo se ovom prigodom osvrnuti i na tu tezu.

IV. TRAGOVI U ESKULAPOVOM KULTU

Osnivač evropske medicine je Hipokrat, a njegov preteča je Asklepije ili Eskulap, koji je u staroj Grčkoj bio štovan kao božanstvo. Prema Homeru Asklepije je bio historijsko lice iz sjevernih grčkih krajeva, koji je uživao glas odličnog liječnika,³¹ a držao je zmiju koja je bila simbol njegova umijeća. Njegovi učenici su podizali posebna svetišta t. zv. asklepione, u kojima su čuvali sakralne zmije i vršili liječničku profesiju. Takav svećenik Eskulapovog svetišta bio je i Heraklit, Hipokratov otac i izravni potomak Eskulapa.

U grčku medicinu mogli su ući neki elementi iz medicine starih kulturnih naroda na Mediteranu, u prvom redu Egipćana i Feničana, ali isto tako moglo je nešto ući i iz pučke medicine susjednih balkanskih naroda, osobito u prvim počecima. Pošto je zmija bila nacionalni simbol starih Ilira, nije isključeno da je preteča grčke medicine bio porijeklom iz Ilirije ili iz grčkih kolonija na ilirskom primorju, i da je njegov nacionalni simbol postao i simbol njegove profesije. Dapače vrlo

²⁹ Fisković: Naši graditelji i kipari XV. i XVI. st. u Dubrovniku, Zagreb 1947.

³⁰ Preveo prof. Vladimir Rismundo.

³¹ Sudhof: Geschichte der Medizin, Berlin 1922, str. 5.

je vjerojatno, da je i ime Asklepije ilirskog porijekla.³² Osim toga neki autori³³ smatraju da je u blizini našeg Epidaura živjelo ilirsko pleme »Sclepitani«, koje Tito Livije spominje kao »Selepitani«³⁴

Između stare Grčke i ilirske matice, odnosno južno-dalmatinske obale, postoje izvjesne analogije i osobite historijske veze iz najstarijeg vremena. Tako osim Epidaura u Dalmaciji postojao je još jedan Epidaur u Argolidi na Peloponezu, i u objema su bila znamenita Eskulapove svetišta sa sakralnim zmijama.

Postavlja se pitanje, da li je taj kult zmije došao iz Grčke u Iliriju ili obratno, odnosno da li je on stariji u Iliriji ili u Grčkoj, pa bismo na to mogli odgovoriti slijedeće:

1. Kult zmije u Iliriji³⁵ je star barem koliko i ilirsko ime, koje znači zmijski narod. Osim toga predaja kaže, da su Kadmo i Ilirios vladali Ilirijom oko 1500. godina prije n. e.

2. Grci su kolonizirali dalmatinski Epidaur oko god. 600. prije n. e., a Eskulapov kult u grčkom Epidauru je započeo u VI. vijeku prije n. e., dakle iza toga.³⁶

Kad je govor o najstarijim kulturno-historijskim vezama između starih Grka i Ilira, treba spomenuti i tezu o ilirskom porijeklu Dorana, tog najborbenijeg od triju grčkih plemena, koji su iz ilirskih krajeva prodrli u Grčku i pokorili starosjedioce, iz koje je mješavine nastao novi narod Heleni. Tom prigodom su Dorani zaposjeli veći dio poluotoka Peloponeza, gdje se kasnije razvila Spartanska država i veliko Eskulapovo svetište u grčkom Epidauru. U Spartanskoj državi, u početku su, vladali kraljevi iz dinastije Heraklida, t. j. Heraklovi potomci.

Dorani su se dijelili na tri plemenske skupine i to: Hilejce, Dimane i Pamfile, a o Hilejcima postojala je u Lakoniji tradicija da su potomci Heraklova sina Hila. Heraklo je zapravo imao dva sina tog imena, jednog od Melite a drugog od Dejamire.³⁷ Po jednoj staroj priči Heraklo bi bio porijeklom s jednog dalmatinskog poluotoka, koji se negda zvao Hyllis, i kod čijih stanovnika su stari grčki autori zabilježili tradiciju, »da im je predak bio sam Heraklo, i ako nisu bili Grci nego barbari«.³⁸

S obzirom na navedeno izlaganje ne bi bilo nemoguće tvrditi da je Eskulapov kult zmije, pa i sam Eskulap, porijeklom iz Ilirije, pa bilo to iz doba kolonizacije dubrovačkog Epidaura ili još iz doba dorske seobe na Peloponez. Istina je da postoji nekoliko teza o Eskulapovom

³² Budimir: De Aesculapii nomine et numine, Medicinski pregled, Beograd 1938., str. 146.

³³ Cvjetković: ibidem, str. 23.

³⁴ Titi Livii: Ab urbe condita, Liber XLV, Cap. XXVI.

³⁵ Lisičar: Legenda o Kadmu, Živa Antika, Skoplje 1953., str. 245-260.
Vojnović L.: Le voyage de Cadmus, Histoire de Dalmatie, Paris 1934., str. 9-54.

³⁶ Guarducci: Epidauru, El Treccani, Vol. XIV, str. 58.

³⁷ Dabinović: Otkada postoji kmetstvo, MH Zagreb 1938., str. 33-34.

³⁸ Pseudo-Skilaks: Periplus, Cap. 22. — Riječ Hyllis bi mogla da bude u vezi sa riječi Hydra, što znači vodena zmija.

porijeklu i da nijedna nije strogo naučno fundirana. Mogućnost, da bi preteča evropske medicine bio rodom s ilirskih obala, dosad je bila najmanje vjerojatna teza, i sredovječni latinski natpis na kneževu dvoru, najčasnijem mjestu u našem Dubrovniku, možda je mnogima izgledao aspurdan. Međutim, činjenica da je Eskulapov simbol bio nacionalni simbol starih Ilira, jest jedan novi i vrlo zanimljiv momenat u tom pitanju.

V. TRAGOVI U NAŠEM FOLKLORU

Budući su Jugoslaveni naslijedili teritorij starih Ilira i dobar dio ih absorbirali, nije ništa neobično da u narodnom folkloru južnih Slavena nalazimo tragove kulta zmije. Tako je gotovo u svim oblastima naše domovine, a osobito u dinarskim predjelima, opisan kult zmije kućarice, koja se u nekim krajevima smatra zaštitnicom doma,³⁹ a negdje i personifikacijom pretka. Ne samo mitski preci, nego i narodni heroji, često se zamišljaju u obliku zmije ili zmaja.⁴⁰ Najviše tragova tog shvaćanja nalazimo kod dalmatinskog pjesnika Andrije Kačića, rođenog u Bristu kod Makarske 1704., koji svoje junake gotovo redovito naziva »ljutim zmijama«, a najveće među njima »zmajem ognjenim«.⁴¹ Isti nazivi poznati su i u našim narodnim pjesmama, a vjerojatno je najpoznatiji onaj Zmaj-Ognjenog Vuka. I dalmatinski pisac Ivan Lovrić god. 1776., pišući o sujevjerju dalmatinskih zagoraca, kaže, da oni smatraju zmiju sretnim znakom.⁴² Na Eskulapov kult podsjeća nas i običaj u nekim našim mjestima, da se zmijska kožica čuva u kući kao nosilac sreće ili pak nosi sakrivena u njedrima kao zaštita protiv uroka.

I naša narodna igra, kolo, u otvorenoj formi ima zmijolik oblik, a po svemu izgleda da je u prastaro doba kolovođa u ruci držao zmiju mjesto rupca, koji je kasnijeg porijekla. Poznato je na pr. da i danas kolovođa u makedonskom selu Kneže Sv. Nikola drži umjetnu zmiju u desnoj uzdignutoj ruci kod igre »Lesna krstačka«. U zagrebačkom Etnografskom muzeju nalazi se primjerak takve zmije, koja je veoma vješto sastavljena od sitnih staklenih zrnaca (perlica), a u prirodnoj veličini manje zmije ridovke sa svim imitiranim šarama, točno izrađenom glavom, očima, i s račvastim jezičcem.⁴³ U nekim drugim mjestima u Makedoniji, kolovođa umjesto rupca drži u ruci gajtan, koji nas također podsjeća na zmiju.⁴⁴ To nas upućuje na vjerojatnost, da je

³⁹ Hirtz: Zmije kućarice, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Zagreb 1930., str. 243-254.

⁴⁰ Čajkanović: Studije za religiju i folklor, SAN, Zeograd 1924., str. 111. Vidi također Stanojevićevu Enciklopediju str. 1271-1272.

⁴¹ Kačić A.: Razgovor ugodni naroda slovinskoga, Venecija 1756 i Zagreb 1892., str. 261-346.

⁴² Lovrić: Bilješke o putu po Dalmaciji, Jug. akademija, Zagreb 1948.

⁴³ Prema saopćenju Marijane Gušić, direktorice Etnografskog muzeja u Zagrebu (br. 17/53) i Vere Kličkove, direktorice Etnografskog muzeja u Skoplju (br. 9/1/53).

⁴⁴ Prema saopćenju Ljubice Janković (i dopisu Etnografskog muzeja u Beogradu br 853/52).

kolo ostatak jednog poganskog obreda, odnosno kulta zmiје, koji je po svoj prilici, porijeklom iz ilirske ere.

Zanimljive tragove zmijskog kulta nalazimo u okolini Skoplja, gdje se početkom proljeća ulove zmiје na brdu Zmijarniku i puštaju da plaze preko odjeće hodočasnika, koji traže sreću, zadovoljstvo i žensku plodnost.⁴⁵ Time simbol zmiје prelazi i na erotiku, a istu aluziju ima i jedan grčki mitos, koji kaže da je Aleksandar Veliki bio sin zmiје i Olimpije, supruge Filipa Makedonskog.⁴⁶

Hodočašće na Zmijarnik vrši se svake godine dne 9. i 22. III, što je u stvari isti crkveni datum t. j. 9. III., koji je kod pravoslavnih trinaest dana kasnije, t. j. 22. III. To je početak proljeća, koji je uvijek, a osobito u mitološko doba, bio vezan s osobitim slavljem.

U nekim ilirskim krajevima i prvi kršćani prihvatili su i osobito slavili taj blagdan, ali kao blagdan sv. 40 Mučenika, koji također spada na 9. III. U Dubrovniku je dan sv. 40 Mučenika bio državni i crkveni blagdan sve do pada Republike. Zanimljivo je, da je uz taj blagdan u ranije doba u Dubrovniku bila vezana i Lerova proslava,⁴⁷ koju spominje i Gundulić u svojoj Dubravci, osobito u svadbenoj pjesmi »Hoja, Lero, Dolerije!«. To kolidiranje zmijske odnosno Ilyrove i Lerove proslave nameće pitanje da li između ta dva imena ima kakve veze. O porijeklu riječi »Lero« u nauci ne vlada jedinstveno stanovište, jer je izneseno mišljenje da dolazi od staroslovenske riječi »Lela«, što znači dragan,⁴⁸ ili od grčke riječi »eros« ili od latinske riječi »lares«.⁴⁹

Za vrijeme najveće ekspanzije starih Ilira ilirska obala sezala je od Istre do Krfa,⁵⁰ a zanimljivo je, da oba njena pogranična zaliva i danas nose ime tog kristijaniziranog blagdana: kod Krfa »Santi quaranta«, što znači sveta Četrdesetorica, a kod Istre Kvarner, što u nekim pazinским selima znači četrdeset,⁵¹ odnosno Karnar, što u staroistarskom jeziku, koji se još govori u nekim selima bujskog kotara, također znači četrdeset.

I u unutrašnjosti naše zemlje nalazimo tridesetak manjih naselja s imenima zmijskog ili zmajevskog porijekla. Od tih je u Crnoj Gori sedam (Zmijanac, Zminjac, Zminac 2, Zminica, Zmajevac, Zmajevo), u Dalmaciji tri (Zmijavci 2, Zmištak), u Bosni i Hercegovini tri (Zmijanjanje, Zmijanac, Zmajevac), u Srbiji pet (Zmijanac 3, Zminjak, Zmajevac), u Vojvodini tri (Zminjak, Zmajevac 2), u užoj Hrvatskoj jedan

⁴⁵ Filipović: Kult zmiја u okolini Skoplja, Biblioteka CHZ, Miscellanea, Beograd 1937., str. 138-149.

⁴⁶ Radet: Alessandro il Grande, Torino 1942., str. 5.

⁴⁷ Andre Vaillant: Trois dieux ragusains, Beograd 1932., Prilozi književnosti, Br. 2-3, str. 31.

⁴⁸ Iljinski: Hoja, Lero, Dolerije! Rešetarov Zbornik, Dubrovnik 1931., str. 459.

⁴⁹ Skok: Gundulićev Lero, Beograd 1932., Prilozi književnosti, Br. 2-3, str. 13.

⁵⁰ Putzger: Historijski Atlas, Beč 1904., tbl. 2.

⁵¹ Skok: Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, Zagreb 1950., str. 20.

(Zmajevac), a u Sloveniji dva (Zmajsele, Zminec).⁵² Uz to imamo desetak naselja, čije ime dolazi od riječi »kača«, što kod Slovenaca i Hrvata kajkavaca znači zmija.⁵³ Osim pomenutih naselja, u našoj zemlji nalazimo barem još toliko i drugih geografskih položaja s nazivom zmijskog porijekla, od kojih je sigurno najromantičnije Zmijjine jezero, jugoistočno od Durmitora, pod planinom Kučajevica.

Iznaseni folklorni fragmenti i relikti govore u prilog mišljenja, da je kod starosjedilaca naše domovine zmija bila zaštitnik plemena i ljudske sreće, i da je njezin glavni blagdan bio na prvi dan proljeća.

⁵² Savezni institut za statistiku i evidenciju: Imenik naseljenih mjesta u FNRJ, Beograd 1951.

⁵³ Zmija se mađarski kaže kígyò, što bi moglo da bude u vezi s našim korijenom.

R é s u m é

CONTRIBUTION A LA CONNAISSANCE DE LA MYTHOLOGIE ILLYRIENNE

On représentait l'ancêtre mythique des Illyriens sous la forme d'un serpent. Le nom même du peuple illyrien a sa racine dans le mot «ilur», c'est-à-dire serpent. Le mot «Illyriens» aurait donc la signification: peuple du serpent. C'est pour cela que certaines vieilles chroniques dalmates appellent «anguigenae» les habitants de la Dalmatie méridionale. Le serpent comme symbole des anciens Illyriens a laissé des traces visibles dans l'histoire, dans la toponomastique et dans le folklore des nations yougoslaves.

La famille dominante dans la région de Neretva c'étaient les Kačići dont le nom provient du mot croato-slovène «kača», c'est-à-dire serpent. La même signification a l'appellation grecque d'Enchelées désignant les habitants du littoral de la Dalmatie du Sud, ainsi que le nom de Monte Vipera que porte le plus haut sommet de la presqu'île de Pelješac.

Le serpent, comme symbole, apparaît dans la héraldique dalmate ainsi que dans la toponomastique de certaines régions montagnardes de Dalmatie telles que Kozjak près de Split, Poljica, la montagne de Biokovo et celles de l'embouchure de Neretva. De plus, les fouilles archéologiques près de Narone et de Ston ont mis au jour de saisissants reliefs aux figures de serpent.

A une époque très reculée, Cavtat, près de Dubrovnik, portait le nom de Pitaura. D'après un très ancien mythe grec, c'est dans cette région que fut inhumé Illyrios, héros mythique illyrien, changé, après sa mort, en serpent, ensemble avec ses parents. La légende de St. Hilaire, transmise par St. Jérôme, témoigne aussi du culte de serpent à Cavtat. Il faut aussi mentionner une vieille théorie sur Esculape, d'après laquelle le nom de ce dieu serait d'origine illyrienne et lui-même originaire d'Epidaure. De ce fait, le symbole de sa nationalité aurait été adopté par toute la corporation de guérisseurs professionnels.

Dans la région dinarique, l'imagination populaire conçoit des ancêtres de la race ainsi que des héros nationaux sous forme de serpent ou de dragon. A Kneže Sv. Nikola, village de Macédoine, dans les exécutions de la danse nationale de «kolo», le chef de file tient un serpent artificiel à la main. Dans la montagne de Zmijarnik, près de Skoplje, les pèlerins, qui y affluent tous les ans au commencement du printemps, attendent qu'un serpent vienne frôler leurs vêtements. D'après un mythe, Alexandre le Grand serait, lui-même, issu d'un serpent.

A l'appui d'une abondante documentation, l'auteur conclut que le serpent chez les premiers habitants des territoires yougoslaves jouait le rôle de génie tutélaire de la race et du bonheur humain et que sa fête principale coïncidait avec le premier jour du printemps.